

När Syd och Nord möts i Jorge Luis Borges författarskap

JUAN CARLOS PIÑEYRO
Romanska institutionen

Jorge Luis Borges föddes 1899 i Argentina och levde stora delar av sitt långa liv i Buenos Aires. Emellertid lämnade han och hustrun Maria Kodama, några månader före hans bortgång, sitt land för att bosätta sig i Schweiz där Borges och hans familj hade bott under första världskriget. Borges dog 1986 och begravdes i Genève. Det kan förefalla besynnerligt – speciellt för dem som är ovetande om Borges intresse för det nordiska – att hans gravsten inte avbildar en duell mellan två argentinska kombattanter utan i stället en grupp vikingar, och att där inte finns inristat citat av Quevedo eller Cervantes utan ur en nordisk legend, nämligen *Völsungasaga*: "Hann tekr sverthit Gram ok leggri i methal theira bert." (ung. 'Han [Sigurd] tar svärdet Gram och lägger det bart mellan dem båda').¹

Men om man går igenom Borges *Samlade verk* (*Obras Completas*, tre delar, OC I, II, III, eller *Obras Completas en Colaboración*, OCC) förstår man det lite bättre. Citatet ur den nordiska legenden på hans gravsten är ingen tillfällighet. I hans texter finner man att den nordiska närvaron är påtaglig. Läsaren stöter på den i dikter, essäer och inte minst i Borges berömda prosaberättelser. Personligheter som Snorre Sturlasson, Emanuel Swedenborg och Karl XII, länder som Island, Norge, Danmark, städer som Uppsala, Lund och Malmö. Skandinaviska gudar och kungar, skalder och vikingar befolkar argentinarens genomtänkta alster.

Hur kommer det sig då att det så ofta dyker upp nordiska motiv hos en av den spansktalande kulturens mest betydelsefulla författare? Mitt huvudsyfte är att besvara denna fråga genom att undersöka sambandet mellan Borges verk och den nordiska världen. Tyvärr måste jag lämna åt sidan de nordiska motiv som ofta förekommer i Borges noveller.² Jag kommer i stället att ta upp texter där argentinaren presenterar den fornnordiska litteraturen för den spansktalande publiken, samt hans introduktion av Swedenborg. Innan dess en kort presentation av författaren.

Vem var Borges?

Det finns många beskrivningar av Jorge Luis Borges: En blyg och lärd bibliotekarie som aldrig skrev en roman. En poet och essäist som under 40-talet publicerade ett par novellsamlingar som två decennier senare blev världsberömda. En elitistisk och oengagerad författare. En "förrädare" som i sin ungdom skrev dikter till den ryska revolutionen men som på 70-talet välkomnade generalerna Videlas och Pinochets maktövertaganden ...

Bilderna av Borges är många men det är trots allt han som står bakom den explosiva spridning av latinamerikansk litteratur som skedde på 60-talet. Det var

framför allt Borges korta prosaberättelser som påverkade de stora romanförfattarna från det spansktalande Amerika, från mexikanen Carlos Fuentes till peruaren Mario Vargas Llosa och colombianen Gabriel García Márquez. Därför kom han att kallas "den latinamerikanska boomens fader" (Shaw, 1999:326).

Borges texter gav dessutom näring och inspiration till nya teorier om litteraturens väsen. Hans lakoniska stil, medvetna genreblandning, hans sätt att skapa fiktioner i fiktionen och hans upprepade bruk av en diskurs som vänder sig mot litteraturen själv, förförde kritiker och filosofer vilka betraktade denne argentinare som ett orakel i postmodernistiska frågor.

Många bilder av Borges har också nått Sverige. En särklassig introduktör av författare från Latinamerika var Artur Lundkvist, som redan i sin resedagbok *Vulkanisk kontinent* (1957:296/7) nämner den höga kvaliteten i Borges prosa, såväl i berättarkonsten som essäerna, även om Lundkvist alltid betraktade argentinaren först och främst som poet. Och i inledningen till novellsamlingen *Biblioteket i Babel* skriver Lundkvist att "Jorge Luis Borges är numera den blinde, som lever instängd bland böcker", med anspelning på Borges tjänst som chef för Nationalbiblioteket i Buenos Aires.³

Lasse Söderberg, en annan introduktör av spansk och latinamerikansk litteratur, påpekar i sin inledning till diktsamlingen *Järnmytet* från slutet av 80-talet följande: "Borges eftersträvade aldrig originalitet. Att bära sin egen prägel var för honom inget värde i sig. Han hade en hög tanke om litteraturen, men knappast om sitt eget bidrag till den".⁴

För en annan kännare av både latinamerikansk och spansk litteratur, Anders Cullhed, renodlar Borges litteraturens egenart, och "han påminner mer än andra författare om Keats berömda definition av litteraturens Negative Capability, 'that is, when a man is capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason'. Just en sådan människa var Borges" (Cullhed, 1998:93).

I Sverige framställs Borges dessutom som en stor beundrare av Emanuel Swedenborg, vilken han också påverkades av. En bild som kan behöva nyanseras, vilket jag kommer att försöka göra längre fram.

Den blinde argentinaren har blivit mytomspunnen av en mängd ivriga anhängare. Till och med hans mest inbitna motståndare har erkänt honom som hela 1900-talets "störste". Det är inte så märkligt då att olika anekdoter om hans särpräglade och ovanliga liv har blomstrat och spridits. Att Borges publicerade sin första bok när han var sju år, påstår t.ex. den amerikanske litteraturvetaren Harold Bloom i *The Western Canon* (1995:473). Enligt andra källor var Borges nio år när han på egen hand översatte en novell av Oscar Wilde, som senare trycktes i en av Buenos Aires dagstidningar (Jurado, 1996:40). Egentligen var Borges 24 år när han publicerade sin första bok, diktsamlingen *Fervor de Buenos Aires*.

Det påstås också att han lärde sig läsa och skriva på engelska innan han lärde sig det på spanska. Och t.o.m. att han först ska ha läst *Don Quijote* på engelska. Men i en del biografier förnekas eller betvivlas detta och t.ex. Horacio Salas (1994:34) uppger att Borges uttryckligen har sagt att han lärde sig läsa och skriva på spanska innan han lärde sig det på engelska. Fast upphovet till "myten" om *Don Quijote* som först skall ha lästs på engelska återfinns i flera av Borges egna uttalanden, t.ex. i hans *Autobiographical Notes* (Borges, 1996:4).

Hur det än förhåller sig med den här saken är man i de olika biografier som

skrivits om Borges överens om att han – vilket språk han än lärde sig först – var tvåspråkig. Fanny Haslam, farmodern, var engelska och därför talades det lika mycket engelska som spanska i hemmet. Borges har beskrivit situationen så här: "Jag visste inte om att dessa två språk fanns. När jag talade med min farmor måste jag göra det på ett sätt som jag senare förstod kallades engelska, och när jag talade med min mor eller mina morföräldrar måste jag tala ett språk som jag senare förstod var spanska" (Alazraki, 1986:322).

Det är också klarlagt att engelskan hörde samman med Borges första läsupplevelser i faderns bibliotek, vilket var fullproppat med böcker på engelska. Där uppstod förmodligen argentinarens förkärlek för den anglosaxiska litteraturen och för ett språk han hörde talas av sina äldre släktingar, något som med tiden kom att väcka hans intresse för den medeltida litteraturen med germanska rötter.

Vid samma intervju som citatet ovan, kommer samtalet in på det faktum att det i författarens texter ofta förekommer stycken på engelska, varpå Borges utan omsvep medger att detta är något som stör läsningens flöde, och han försöker ursäktas genom att säga att dessa uttryck inte innebär något försök att imponera på läsaren. Därpå nämner han omedelbart vissa orsaker till det stora inflytande det engelska språket haft på hans intellektuella utveckling: Borges erkänner att han brukar tänka på engelska och att han dessutom, eftersom hans läsning till största delen skett på det språket, anser det naturligt att det första ord som kommer för honom i tanken är ett engelskt (Alazraki, 1986:340).

De amerikanska kritikernas fascination när de i slutet av sextioalet "upptäckte" Borges texter kan i viss mån ha att göra med deras häpnad över att känna igen sig själva under läsningen av en författare från det spanska språkområdet, som i sina texter återspeglar det anglosaxiska sättet att tänka.

Borges pionjärverk

Essän *Las kenningar* är det mest belysande exemplet på Borges tidiga intresse för den isländska litteraturen.^{5 6} Här undersöker Borges det metaforiska språkbruket hos medeltidens isländska poeter och presenterar en rad kenningar samlade av Snorre. Arbetet grundas, enligt källorna han anger, på engelska och tyska versioner av ursprungstexten eftersom Borges då ännu inte hade påbörjat sina studier i gammalnorska.⁷

Det råder inga tvivel om Borges innerliga uppskattning av den isländska litteraturen, och i synnerhet Snorre, även om han med en ironisk blinkning kallar denne "den prydliga Snorre". Det är dock förenat med vissa problem med att hävda att han beundrade skaldekonsten. Det tvetydiga och dunkla är inneboende i Borges diskurs och även i hans essäer, varför det inte alltid är möjligt att med säkerhet urskilja en entydig innebörd i hans texter.

Redan i essäns inledning avslöjas dock den ställning Borges intar när han presenterar kenningarna som en av "de kyligaste förvillelserna som registrerats i litteraturhistorien". Och även om han i slutet av samma stycke medger "att de utgjorde den första avsiktliga verbala njutningen i en instinktiv litteratur" varnar han läsaren när han påbörjar sin granskning att han börjar med den mest försåtliga ("*insidioso*") av dem alla. När han sedan hänvisar till en citerad versrad ironiserar han när han kallar den "denna högst illustra rad". Och när han förklarar

meningen med kenningarna som "i förväg bestämda synonymer" kungör Borges det "lättillgängliga och osammanhängande bruket" av dem, och gör följande kommentar [Manni Kösslers översättning]:

Måsfältets bisonoxe, flodstrandens falk och hästen som löper längs
korallreven är inte tre besynnerliga djur, utan ett och samma illa tilltygade
skepp. Av dessa pinsamma syntaktiska ekvationer är den första av andra
graden, eftersom måsfältet ju är ett namn på havet ... Sedan vi löst upp
dessa partiella knutar lämnar jag åt läsaren att bringa klarhet i raderna,
förvisso aningen *décevante*. (OCC:369)

Borges använder ironi (ett slags förringande) när han kungör att ordbilderna inte representerar djur utan "ett illa tilltygat skepp". Kommentaren om det symbolfyllda skaldespråket blir ibland lapidarisk. Han definierar kenningarna som "pinsamma syntaktiska ekvationer" och antyder att lösningen på den gåta bilderna utgör är bedräglig.

Borges presenterar alltså i sin essä Snorres verk på ett koncist sätt, och riktar in hela sitt intresse på kapitlet om skaldekonsten, vilket gör att han betraktar Snorres text utan att ta hänsyn till kontexten. Ändå är Borges inte helt negativ i sin analys av "dessa kraftlösa retoriska blommor" som han kallar metaforerna, och han tar därför tillvara några som han anser verkningsfulla, men alltid som undantag.

Argentinarens ambivalens gentemot skaldernas bildspråk har sin grund i den ultraistiska vålnaden som alltid fortsatte att bo i honom, som han själv skriver i essäns första postskriptum.⁸ Han fann kenningarna alltför konstlade, och när han medger att de "har till uppgift att väcka häpnad" tar han samtidigt till storläggan när han hävdar att ursprunget till överraskningen bestod i "deras gigantiska oduglighet". Borges tar ändå på sig arbetet att presentera en lista med över hundralet kenningar, men han gör en observation som går ut på att de medel de nordiska hovpoeterna använde sig av redan i viss mån hade brukats i den anglosaxiska poesitraditionen. I slutet av arbetet kommer hans slutsats att "kenningarna blir till sofismer, till lögnaktiga och trånsjuka övningar". Tjugo år senare tar Borges i den andra utgåvan av *Historia de la Eternidad* med en kort essä, *La metáfora*, i vars inledande stycke han på nytt nämner Snorre och skaldekonsten. Då tycker han sig i de av Snorre sammanställda kenningarna se "något som påminner om *reductio ad absurdum* i varje försök att utarbeta nya metaforer" (OCI:376–82).

Borges utgår i själva verket från de klassiska definitioner av metaforens funktion som Aristoteles anger i tredje boken av *Retoriken* (1405a), där filosofen pekar på att metaforerna bör upprätta ett tydligt samband till det de vill uttrycka, så att detta framgår klart så snart de används. Metaforen grundar sig på en redan existerande analogi och poetens uppgift är att avtäckta den, inte uppfinna den, vilket skalderna gjorde. De kände inte till den aristoteliska föreskriften utan upprättade ett förhållande mellan sinsemellan olika element där ingen analogi alls är uppenbar, åtminstone inte för en västerländsk läsare på 1900-talet. Avsikten med Snorres avhandling var likväl just att för sin tids unga poeter bekantgöra de gamla skaldernas skapelsesyn så att de unga skulle kunna begripa de ana-

logier som det isländska samhällets omvandling hade givit upphov till i och med att kristendomen tog plats i dess mitt.

Även om Borges kommer att använda sig av några av ”dessa kraftlösa retoriska blommor”, uppskattar han inte skaldernas bildspråk som något värdefullt och unikt. Och man kan till och med påstå att han förvränger skaldekunstens rättmätiga betydelse, som Enrique Bernárdez (1992:365) skriver i sin utmärkta artikel om den nordiska närvaron i argentinarens verk. Som vi kommer att se beundrade Borges däremot de isländska sagorna utan reservationer, och då framför allt Snorres *Heimskringla*.⁹

Som bekant blev Snorre en av de mäktigaste männen på Island, vilket renderade honom en rad fiender och kostade honom livet. En tid efter det att han hade återvänt till sitt fosterland och sålunda satt sig över kung Håkon Håkonssons förbud år 1241, överfölls hans hem och han mördades av en grupp individer där även ett par av hans egna släktingar ingick. Snorre hade kommit att betraktas som förrädare av den norske monarken liksom av en del av sina landsmän. När Borges begrundar detta Snorres tillstånd som ”dubbel förrädare” gör han ett försök att mildra domen: ”Ett hårt ord, förrädare. Sturlasson var – kanhända – bara en fanatiker som fanns till hands, en skamlös man omgiven av skandaler på grund av flera och motsatta lojaliteter. På det intellektuella området känner jag till två exempel: Francisco Luis Bernárdez, och jag själv” (OCI:371 n.).¹⁰

Borges uttrycker sålunda sin sympati för Snorre, en sympati som liknar identifikation. Enligt Blas Matamoro (1990:114) berodde denna identifikation på att Borges har förrått sina egna övertygelser: ”Han har varit avantgardist och nyklassiker, revolutionär och konservativ, övertygad och perplex, nationalist och kosmopolit”.

Från det anglosaxiska till det isländska språket

År 1955, och sedan general Juan D. Peróns regering störtats, hedras Borges på olika sätt av den nya regering som bannlyser peronisterna och sedan kontrollerar den politiska makten under nära två decennier. När författaren är i femtiofemårsåldern förlorar han synen och utnämns, paradoxalt nog, till chef för Nationalbiblioteket.

År 1956 tar Borges plats i Argentinas litterära akademi. Samma år utnämns han till lektor i engelsk och nordamerikansk litteratur vid filosofiska och litterära fakulteten vid universitetet i Buenos Aires. Där höll han föreläsningar ända tills han gick i pension 1968. Det är vid den här tiden Borges påbörjar sina studier i anglosaxiskan tillsammans med en grupp studenter, och under många år leder han, parallellt med föreläsningarna på universitetet, ett seminarium i en av salarna på Nationalbiblioteket.¹¹

Under ett samtal med sin vän och kollega María Esther Vázquez om engelsk litteratur från 1962, förklarar Borges hur improviserat dessa lektioner i fornengelska började men att de snart nog fick en lidelsefull prägel. Borges drar sig till minnes att gruppen började samlas på lördagarna och att man i början som textbok använde ett exemplar av *Crónica Anglosajona*. Där fann deltagarna sådant som väckte deras intresse för språket, som t.ex. ”att finna den gamla sägnen om Troja på Nordsjöns stränder”, eller upptäcka att ”de kallade Rom för Romeburg och Medelhavet för Vandalerens hav”. Allt hoptaget väcktes Borges kärlek till språket, enligt hans egen utsago (Vázquez, 1984:170).

I den poesi han skriver under dessa år och samlar i *El hacedor* (1960) och *El otro, el mismo* (1964) återfinns olika spår av den saxiska kulturens inflytande. Som i de första raderna av dikten *För att inleda studiet av den engelska grammatiken*:

Vid slutet av femtio generationer
(sådana avgrunder erbjuder tiden oss alla)
återvänder jag på den bortre stranden
av en stor flod, dit vikingarnas drakskepp
aldrig nådde, återvänder till de sträva
och mödosamma ord som jag, med en mun
förvandlad till stoft, använde under dagarna
i Northumbrien och Mercia innan jag blev
Haslam eller Borges. På lördagen läste vi
att Julius Caesar var den förste som kom
från Romburg för att upptäcka England.
(Folkning: A. Lundkvist och F. Uriz)

Poeten nämner sitt blodsband till den anglosaxiska forntiden, och hyllar sedan "den oändliga/Väven av verkan och orsak" som förunnat honom "den rena begrundan/av ett gryningens språk".

I *El otro, el mismo* finns flera dikter som refererar till eller har hämtat inspiration från den anglosaxiska litteraturen. I *Un sajón* (449 A.D.) anländer – till det land som senare ska komma att bli England – den som "Förde hit de väsentliga orden/I ett språk som tiden senare skulle upphöja/Till Shakespeares musik". Och i den sonett som Borges benämner "Komposition skriven i ett exemplar om Beowulfs hjältedåd", undrar diktaren över vilka motiven är som får honom att studera ett dött språk.

Studierna av "gryningens språk" och dess litteratur leder honom fram till studiet av de skandinaviska språken. Eftersom den germanska kulturen intresserade honom och han ansåg att dess renaste form hade uppstått på Island, var det följdriktigt att han skulle intressera sig för landet och dess språk.

Borges fylldes av förundran över att islänningarna kunde läsa Snorre och den klassiska isländska litteraturen utan att använda noter: "Det är som om det i vår tid existerade ett land där folk talade latin och inte en dialekt av latinet; där mannen på gatan kunde läsa *Aeneiden* och Tacitus." Han såg också en särskild skönhet i isländskans ljud och i den lätthet detta språk, liksom andra språk av germanskt ursprung, har att bilda nya uttryck utan att hemfalla åt det konstgjorda (Vázquez, 1984:62).

Författarens beundran för den skandinaviska världen och, framför allt, den isländska, kommer även till synes i flera kompositioner, främst dem som ägnas Island, som han kallar "Germaniens minne" som har bevarat "åt oss/dess slocknade, begravda mytologi".

Medeltida germansk litteratur

Bland de publikationer Borges kom att skriva i samarbete med kvinnliga kollegor märks en rad böcker vilka visar hans intresse för den engelskspråkiga litte-

raturen: en antologi med anglosaxisk poesi, tillsammans med María Kodama; en introduktion till den engelska litteraturen med M. E. Vázquez, och en till den nordamerikanska med Esther Zemboraín, liksom boken om den medeltida germanska litteraturen som tar upp litteratur från det saxiska England, den tyska litteraturen, och den nordiska.

Redan 1951 hade Borges i samarbete med Delia Ingenieros givit ut *Antiguas Literaturas Germánicas*. I sin slutliga version, och sedan bokens första del hade reviderats och utökats, publiceras den på nytt 1966, då tillsammans med M. E. Vázquez och under den lätt förändrade titeln *Literaturas germánicas medievales*.

Författarna har föresatt sig att samla historien från tre litteraturer med gemensamma rötter. Verket har en koncis form och består av tre delar: den första är en historisk genomgång av den saxiska litteraturen, alltifrån hjältesagan *Beowulf* (ca 700) till den siste saxiske poeten, prästen Layomon som komponerade den långa dikten *Brut* (ca 1200). Den andra delen tar upp den tyska litteraturen, från *Hildebrandslied*, en dikt från 800-talet som berättar om mötet och den dramatiska sammandrabbningen på slagfältet mellan en far och en son, till *Nibelungenlied* och poemet *Gudrun*, en text skriven i början av 1200-talet som handlar om huvudpersonen och hennes förfäder.

Bokens tredje del utgörs av ett entusiastiskt närmande till den nordiska litteraturen: "Av medeltidens germanska litteraturer är den skandinaviska den ojämförligt mest komplexa och den rikaste." Så inleds denna del av boken, där man går från *Eddorna* till *Gesta Danorum* (slutet av 1100-talet) av dansken Saxo Grammaticus och, naturligtvis, Snorres stora verk *Heimskringla*.

Den argentinske författarens beundran för dessa sagor får honom att i kapitlet återge flera delar av dem, delar som också finns i andra essäer (t.ex. *El pudor de la historia*) där han återger en sida ur historien om den norske kungen Harald Sigurdsons sista strid, utkämpad i Jorvik (York) år 1066.

I den här delen av sagan skildrar Snorre den förhandling som föregår striden mellan fiendearméerna (den norska och den anglosaxiska). Enligt Snorre svarar den saxiske kungen Harald Gudinesson när han tillfrågas om vilken ersättning han ämnar ge den norske kungen om denne avstår från att slåss, att han i så fall ger denne "sju fots plats eller så mycket mer som han är längre än andra män" (Sturluson, 1994(3):152). Den repliken väcker Borges entusiasm och han sparar inte på hyllningsorden när han kommenterar: "En enda mer beundransvärd sak finns än den sachsiske kungens beundransvärda svar: omständigheterna att han [Snorre] var islänning, en människa av de besegrades blod och en som förevigat detta blod" (OCII:134).

Borges tycks ta för självklart att Snorre troget återger den engelske kungens ord, och glömmet därvid att sagoförfattaren har rekonstruerat berättelser han själv inte varit åsyna vittne till, som Maja Hagerman påpekar i sin bok *Spåren av kungens män* (1996:140).

En annan saga för vilken Borges har uttryckt sin beundran är den om förvecklingarna runt Olav Tryggvasons liv och död. Denne var en av de första norska kungarna som konverterade till kristendomen och bekämpade sitt folks gamla religiösa traditioner. Enligt Vázquez (1996:219) brukade Borges bli gripen när han drog sig till minnes det svar som kung Olav fick, mitt under striden mot svenskar och danskar när en fiendeprojektil krossar hans bästa bågskytt, Einars,

båge. Enligt Snorre (1994(1):298) sade då kung Olav: "Vad var det som brast så högt? Einar svarade: Norge ur dina händer, konung." Till denne nordiske krigare skriver Borges i *La moneda de Hierro* (1976) poemet som bär hans namn, *Einar Tambarskelver*, där han återskapar det avgörande ögonblick som dramatiserats av Snorre.

För Borges var sagorna sannskyldiga smycken ur den medeltida litteraturen och Snorres stora bedrift var att rädda dem undan glömskan. I sagorna ser Borges uttrycket för den estetiska rikedom i en konst som ännu inte har besmutsats av de moraliska principer som katolska missionärer senare kom att införa. Och man måste ge honom rätt. Som Hagerman (1996:48) skriver, "i denna sagovärld talades inte om ont eller gott. Här finns ingen plats för begrepp som moral eller samvete, eller för sådant som synd, försoning och botgöring. Nej, berättelserna handlade om äran och döden, i synnerhet om hjältar som var så storslaget kallhamrade att de ända in i sin egen avrättning framstod som dödens övervinnare".

Det Borges beundrade är den lakoniska och sakliga stilen i den här litteraturen, något som utmärker många av hans egna berättelser. I dem försöker han skapa situationer och gestalter som liknar sagornas, gestalter vilka enligt Borges "inte är fullständigt goda eller onda" och där "det inte finns goda eller onda vidunder. De goda får inga ödesbundna övertag och de onda inga oundvikliga straff" (OCC:933). När Borges beskriver sagorna låter det som om han beskriver några av sina egna berättelser. Ty några av dessa epos och hjältesagor liknar dem som handlar om hans egna idealiserade slagskämpar i Buenos Aires förstäder.

Enligt Borges möter den moderne läsaren i sagorna allt man kan påträffa i en nutida roman, men "framsagt på ett mer återhållsamt, mer kyskt och verkningsfullt sätt" (Vázquez, 1984:62). Vi bör också lägga på minnet, och det är något som även är viktigt för att förstå Borges estetik, att hans beundran kan förklaras utifrån det faktum att dessa sagor återskapar en exklusivt manlig värld där avsaknaden av moraliska fördömanden av våldshandlingar är ett framträdande drag i det förkristna samhälle som framstår omarbetat i hans berättelser.

Borges och Swedenborg

År 1995 utkom i USA en antologi som publicerades med hjälp av *Swedenborg Foundation* och innehåller bidrag från olika samtida intellektuella skribenter vilka uttrycker sin tacksamhetsskuld till den svenske mystikerns verk. I antologin, vars förläggare var James F. Lawrence, finns en essä av Borges som också givit boken dess namn, *Testimony to the Invisible* och som, enligt förläggaren, har sitt ursprung i förslaget att skriva ett företal till en utgåva på spanska av en bok om Swedenborg. I texten beskriver Borges den svenske visionärens liv och verk i positiva ordalag och bekräftar, som han gjort i andra sammanhang, att Swedenborgs syn på himmel och helvete är utpräglad originell (Borges et al., 1995:9).

Att Borges beundrade Swedenborg är en djupt rotad övertygelse i Sverige. Om man läser artikeln om Swedenborg i *Nationalencyklopedin*, får vi veta att denne har utövat ett betydande inflytande på flera stora diktare, och bland dem nämns Borges. Även Anders Cullhed (1998:91) skriver i sin essä om Borges att den svenske mystikern var en av argentinarens favoritförfattare. Och det är mycket som pekar i den riktningen. Om man t.ex. läser dikten som Borges tillägnade

Swedenborg får man veta att argentinaren gärna föreläste om den svenske teologen redan på 40-talet.

Men Borges inställning till Swedenborgs verk och gärning är emellertid, enligt mitt sätt att se på saken, ambivalent. På följande sidor kommer jag att visa på gränserna för denna "profound admiration" (Lawrence, 1995:X), liksom på komplikationerna i den dragnings till den svenske mystikerns verk som man tillskriver Borges.

Som vi har lärt oss av bl.a. den moderna pragmatismen och semiotiken avgör kontexten i många fall inte bara formuleringarnas betydelse, utan även verkens, så att ett matlagningsrecept blir till litteratur när vi exempelvis finner det i en roman eller i en dikt. I dessa fall görs en omvärdering av det vardagliga när det förvandlas till poetiskt språk.

I Borges fall och vad gäller hans sätt att hantera Swedenborgs texter förekommer en rörelse i motsatt riktning. Det vill säga texter som räknas till den mystiska traditionen – eller som till och med betraktas som heliga inom olika swedenborgska kyrkliga församlingar – dyker upp i en bok med titeln *Historia universal de la infamia* (1935; ung. 'Gemenhetens världshistoria'), där Borges skriver om brottslingar som nått ryktbarhet tack vare brotten de begått. I och för sig är det inte bland dessa gestalter den svenske teologen dyker upp, utan i en specialsektion, *Etcetera*, där Borges samlat några av sina översättningsarbeten.

Det första av dessa heter *En teolog i döden* och visar sig vara en del ur *Arcana Coelestia*, Swedenborgs främsta verk. Den sista översättning Borges presenterar, och som avslutar boken, är *Muhammeds dubbelgångare* hämtad från *Vera Christiana Religio*, ett annat teologiskt verk av Swedenborg.

Man kan undra om det var ett misstag av Borges att ta in denne beundrade mystiker i ett sådant sammanhang. Men "misstaget" upprepas i ett senare verk, *El libro de los seres imaginarios* ('Boken om fantasivarelser') från 1967, utgivet i samarbete med Margarita Guerrero. Här presenterar författarna en "handbok över de märkliga varelser som människans fantasi under tidens och rummets lopp har givit upphov till" och som sträcker sig från sagan om *A Bao A Qu* (en parasit som lever av vibrationerna från människor), till *Zorro Chino* (ett långlivat djur som kan leva i upp till tio sekel och anta människogestalt). I denna katalog över fantasins zoologi har man också tagit med Swedenborgs änglar och demoner (OCC:569–714).

Förringandet av Swedenborgs tankar blir än tydligare i en annan text om fantasivarelser (*El devorador de las sombras*) där han nämner en märklig litterär genre som helt oberoende skulle ha funnits under olika epoker och i olika länder: den dödes vägvisare i underjorden. Dit skulle bland annat räknas *Om himlen och helvetet* av Swedenborg (OCC:615).

Vad Borges beundrade hos Swedenborg

Essän *Testimony to the Invisible* skrevs speciellt för en av den swedenborgska kyrkans publikationer och därför är det ju intressantare att beakta andra texter där Borges har visat på sin kännedom om Swedenborgs liv och verk. Dessa texter innehåller, förutom att de är exempel på ett otvivelaktigt intresse för mystikerns skrivelser, ett ironiskt drag bakom de respektfyllda uttryckens stora ord. I den meningen är det intressant att beakta formen Borges diskurs antar när han presenterar Swedenborg i *Libro de los seres imaginarios*:

Under de sista tjugofem åren i sitt studiefitiga liv slog sig den framstående vetenskapsmannen och filosofen Emanuel Swedenborg (1688–1772) ned i London. Eftersom engelsmännen är ett tystlåtet folkslag gjorde han det till sin dagliga vana att tala med änglar och demoner. Herren lät honom besöka de överjordiska regionerna och språka med dess invånare. Kristus sade att för att få tillträde till himlen måste själarna vara rättfärdiga; Swedenborg tillade att de även måste vara intelligenta; Blake skulle senare komma att fastställa att de måste vara konstnärliga (övers. Manni Kössler).

Presentationen av teologen liknar presentationer av fiktiva figurer skapade av argentinaren. Borges använder här samma retoriska konsgrepp som består i att lyfta upp och sedan förringa. Sedan han framhävt Swedenborg och presenterat honom som en "framstående vetenskapsman och filosof", förminska han därpå omedelbart dennes mystiska erfarenhet, vilket är det han säger sig högakta: det är på grund av engelsmännens självförsjunknenhet som "han gjorde det till sin dagliga vana att tala med änglar och demoner".

Det drag Borges uppskattade hos den svenske visionären klargör han tydligt i ett av de samtal från 1963 som Vázquez återgivit. Där reflekterar författaren över olika aspekter av fantasilitteraturen liksom över de författare vilka har tagit sig an ämnet om det hinsides. Sedan han påpekat det starka draget av fantasi hos *Odysseen*, *Aeneiden* och framför allt, *Den gudomliga komedin*, tar Borges upp "den store svenske mystikern".

I en jämförelse med Dante påpekar han att Swedenborg inte är mindre märkvärdig än florentinaren, även om han litterärt och poetiskt är oändligt underlägsen denne. Det är föreställningsförmågan och den klara visionen i förhållande till fantastiska företeelser som utgör storheten hos Swedenborg. Enligt Borges består Swedenborgs förtjänst i att ha förnyat begreppen himmel och helvete eftersom teologen lade fram idén att de är passande platser för dem som bebor dem: de fördömda tycker om helvetet och lider när en gudomlig ljusglimt träffar dem. De strävar inte efter himlen eftersom helvetet är den enda plats där de kan bo (Vázquez, 1984:152).

Detta förklarar varför Swedenborgs texter förekommer t.ex. i Borges och Bioys *Libro del cielo y del infierno* ('En bok om himlen och helvetet'), en bok med bidrag från ett hundratal författare, profeter och filosofer där dessas syn på de himmelska sfärerna skildras. Författarnas föresats var att ge "glimtar av den tusenåriga utvecklingen av begreppen himmel och helvete" (Borges & Bioy, 1960:5). Och enligt antologins redaktörer innebar den swedenborgska föreställningen en radikal förändring i sättet att betrakta himlen och helvetet. Därför framhävs teologen i antologin, i vilken man presenterar sex stycken ur hans texter.

Det råder inget tvivel om att Swedenborgs nedtecknade tankar upptog Borges intresse, men det bör heller inte råda något tvivel om att när de framhävs som fiktiva texter innebär det att de förringas.

Till sist:

Borges var en pionjär vad beträffar introduktionen av Skandinaviens medeltids-litteratur i den spanskspråkiga miljön. Han gav uttryck för sitt intresse och sin kännedom om det skandinaviska området under trettioalets första år, då han betraktades som en originell poet och essäist – trots att hans arbeten passerade så gott som obemärkt. Men även om intresse saknades för den nordiska litteraturen i den spanskspråkiga världen fortsatte Borges under resten av sitt liv att gång efter annan ta upp det skandinaviska temat. Man kan bara tillägga att dessa spår i hans texter var likväl exotiska drag som understryker den elitistiska prägnen i argentinarens verk.

Jag vill gärna tacka Manni Kössler som har översatt stora delar av denna text samt Peter Carlberg och min son Emiliano som har läst manuset och bidragit med kloka kommentarer.

Noter

- ¹ Anspelningar på legenden om Sigurd, hjälten som dödade draken vilken enligt nordisk mytologi innehade Nibelungarnas skatt, förekommer i novellerna *El Zahir* (i *El Aleph*, 1949) och *Ulrica* (i *El libro de arena*, 1975), där detta citat återges.
- ² För den intresserade hänvisar jag gärna till essän *Vägar till Borges' författarskap* av Jöran Mjöberg (se litteraturförteckning).
- ³ Första upplagan av *Biblioteket i Babel* kom ut 1963. Det är ett urval berättelser hämtade från *Ficciones* (1944) och *El Aleph* (1949) översatta av Sun Axelsson och Marina Torres, med en inledning av A. Lundkvist. Tredje upplagan utkom 1998. Under titeln *Labyrinter* publiceras så 1991 fyra berättelser ur *Ficciones*, översatta av Johan Laserna. Som en oplanerad hyllning till författarens avsiktliga genreblandning har de i Libris katalogiserats som essäer.
- ⁴ Förutom Borges poesi, översatte Söderberg novellerna ur *El informe de Brodie* och dem från *El libro de la arena* vilka på svenska utgavs med titeln från en annan av berättelserna i samma bok, *Gävornas natt*. Söderberg har sedan dess fortsatt sin presentation av Borges verk för den svenska publiken.
- ⁵ Man bör hålla i minnet att när Borges på trettioalet började intressera sig för den nordiska litteraturen var kontakterna mellan den svenska kulturvärlden och den latinamerikanska ytterst begränsade. Fram till andra världskriget gick förbindelserna mellan Latinamerika och Sverige till stor del genom Spanien eller var uppbyggda på individuella kontakter (Mörner, 1993:22; Johansson, 1993:152). En av pionjerna när det gällde att bygga en bro mellan latinamerikanska författare och svenska läsare var journalisten och författaren Martin Rogberg, som bland andra översatt Horacio Quiroga (1897–1937), och argentinaren Ricardo Güiraldes (1886–1927), ansedda som de mest framträdande av realistförfattarna på tjugotalet. Rogberg levde i Buenos Aires under Peróns första regeringsperiod, mellan 1946 och 1951, och han utgav en rad böcker om sina erfarenheter i Sydamerika. I *Rosen från Cernobbio och andra latinamerikanska noveller* (1954) presenterar Rogberg kortfattat fem

prosaförfattare han har översatt, bland dem Borges. Rogberg medger i inledningen att han inte känner till särskilt mycket om Borges, utom att han är poet, novellförfattare och essäist och att han introducerat flera europeiska och nordamerikanska författare i Latinamerika. Den novell Rogberg översatt (i samarbete med Carl C:son Lindberg) heter *Francisco Real*, ursprungstiteln är *Hombre de la esquina rosada*. Borges har uppgivit att denna berättelse är hans första allvarliga försök att skriva en novell. Hur som helst är den en av texterna som skänkt Borges störst popularitet. I berättelsen, som utspelas i huvudstadens utkanter i slutet av förra seklet, tycker sig Rogberg se ett stilistiskt inflytande från författare från USA. I dag ser vi emellertid en motsvarighet i den högmodiga inställningen till döden hos de uslingar som beskrivs av Borges och den som återfinns hos gestalterna som befolkar de isländska sagorna.

- ⁶ Kenning: term för en viss typ av bildspråk.
- ⁷ Enligt Rodríguez Monegal (1987:242) publicerade Borges för första gången denna essä i tidskriften *Sur* år 1932, och den utgavs på nytt året därpå som broschyr på grund av ett misstag: Borges hade översatt till "los kenningar". Märkligt nog anger Luis Lerate (1984:15), de båda Eddornas översättare, substantivet som maskulint. Enligt Enrique Bernárdez (1992:361) saknades på den tiden ett intresse för det nordiska: "Varken artikeln ['Las kenningar'] eller boken [*Antiguas literaturas germánicas*] kunde dölja de spanska litteraturhistorikernas uppenbara okunskap om den gamla nordiska litteraturen".
- ⁸ Ultraismen: avantgardiströrelse som föddes i Spanien och som Borges introducerade i Argentina på 20-talet. Att hitta nya metaforer var en av rörelsens främsta målsättningar.
- ⁹ Detta monumentala verk – sexton sagor om de norska kungarna som löper från ett mytologiskt förflutet (*Ynglingasagan*) till sagan om kung Magnus Erlingsson från slutet av 1100-talet – har fått sitt namn efter de två ord som inledde ett av manuskripten: *Kringla heimsins* (*orbis terrarum* eller 'jordens kretslopp').
- ¹⁰ Francisco Luis Bernárdez (1900–1978), poet, vän till Borges.
- ¹¹ Om man utgår från Borges motsägelsefulla uttalanden är det omöjligt att få fram ett exakt datum för när dessa studier inleddes (jfr Rodríguez Monegal, 1987:392; Alazraki, 1986:321; Vázquez, 1984:169/70).

Litteratur

Borges verk

- Borges, Jorge Luis & Bioy Casares, Adolfo, 1960: *Libro del cielo y del infierno*. Buenos Aires: Sur.
- 1989: *Obras Completas*. Del I, II och III. Barcelona: Emecé.
 - et al., 1995: *Testimony to the Invisible: essays on Swedenborg*. James F. Lawrence (utg.). USA: Chryslis Books.
 - 1996: Los primeros años. I: *La Maga*, nr 18. S. 3–7. (Fragment av *Autobiographical Notes*, 1970).
 - 1997: *Obras Completas*. Del IV. Barcelona: Emecé.

– 1997: *Obras Completas en colaboración*. Barcelona: Emecé.

Borges på svenska

Borges, Jorge Luis, 1954: Francisco Real. I: Martin Rogberg (red.), 1954. S. 55–63.

– et al., 1962: *Kondor och kolibri. Sydamerikansk lyrik*. I svensk tolkning av Artur Lundkvist och Francisco J. Uriz. Stockholm: FIB:s lyrikklubb.

– 1963: Levnadsteckning över Tadeo Isidoro Cruz (1829–1879). I: Arne Lundgren, 1963. S.12–14.

– 1998: *Biblioteket i Babel. En antologi sammanställd ur novellsamlingarna Ficciones (1944) och El Aleph (1949)*. Övers. Sun Axelsson i samarbete med Marina Torres. Stockholm: Bonniers.

– 1975: *Tigrarnas guld (El oro de los tigres, 1972)*. Tolkning: Marina Torres och Artur Lundkvist. Stockholm: Coeckelberghs.

– 1978: *David Brodies rapport*. Övers. Lasse Söderberg. Uppsala: Bromberg.

– 1980: *Gävornas natt*. Övers. Lasse Söderberg. Uppsala: Bromberg.

– 1987: *Järnmyntet*. Tolkning: Lasse Söderberg. FIB:s lyrikklubb.

– 1987: Tre versioner av Judas (*Tres versiones de Judas*). Övers. Jöran Mjöberg. *Svenska Dagbladet* 19.4.1987.

– 1991: *Labyrinter* (fyra noveller ur *Ficciones*). Övers. Johan Laserna. Lund: Umbra Solis.

– 1999: *Blåa tigrar (Tigres azules, La rosa de Paracelso, La memoria de Shakespeare)*. Övers. Lasse Söderberg. Malmö: Aura latina.

– 1999: *Sju kvällar*. Övers. och inledning av Lasse Söderberg. Lund: Ellerström.

Verk och essäer om Borges

Alazraki, Jaime (red.), 1986 (1976): *Jorge Luis Borges. El escritor y la crítica*. Madrid: Taurus.

– et al., 1990: *España en Borges*. Madrid: Ediciones el arquero.

Bernárdez, Enrique, 1992: Borges y el mundo escandinavo. I: *Cuadernos hispanoamericanos* nr 505/507. S. 361–370.

Cullhed, Anders, 1998: *Minnesord. Litterära essäer*. Stockholm: Symposion.

Jurado, Alicia, 1997: *Genio y figura de Jorge Luis Borges*. Buenos Aires: EUDEBA.

Lawrence, James F., 1995: Introducción. I: Jorge Luis Borges et al., 1995, VII–XVII.

Matamoro, Blas, 1990: Borges el traidor. I: J. Alazraki et al., 1990. S. 113–122.

Mjöberg, Jöran, 1988: *Latinamerikanska författare. Femton temastudier*. Norstedts.

– 1988: Vägar till Borges' författarskap. I: Mjöberg, 1988. S. 225–249.

Rodríguez Monegal, Emir, 1987 (1978): *Borges, una biografía literaria*. Mexico: FCE.

Salas, Horacio, 1994: *Borges. Una biografía*. Buenos Aires: Planeta.

Vázquez, María Esther, 1984: *Borges, sus días y su tiempo. Biografía e historia*. Buenos Aires: Javier Vergara.

Andra källor

- Collinder, Björn, 1983: Inledning. I: Snorre Sturlasson, 1983. S. 7–23.
- Hagerman, Maja, 1996: *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Hallberg, Peter, 1962: *Den fornisländska poesien*. Stockholm: Bonniers.
- Johansson, Kjell A., 1993: Contactos culturales de carácter personal entre Suecia y Latinoamérica. I: Weine Karlsson et al., 1993. S. 152–159.
- Karlsson, Weine et al. (red.), 1993: *Suecia–Latinoamérica. Relaciones y cooperación*. Svenska Latinamerikainstitutet.
- Lerate, Luis, 1984: Presentación. I: Snorre Sturlasson, 1984. S. 7–20.
- Lundgren, Arne, 1963: *Latinamerikanska berättare*. Övers. Erik Gyberg, Arne Lundgren, Erik Michaëlsson, Per Rosengren. Urval och presentationer av Arne Lundgren. Stockholm: Norstedts.
- Lundkvist, Artur, 1957: *Vulkanisk kontinent. En resa i Sydamerika*. Stockholm: Tidens förlag.
- Mörner, Magnus, 1993: Latinoamérica y Suecia 1600–1945. I: Weine Karlsson et al., 1993. S. 13–24.
- Rogberg, Martin (red.), 1954: *Rosen från Cernobbio och andra latinamerikanska noveller*. Stockholm: Sigtuna Bokhandel.
- Shaw, Donald L., 1999: *Nueva narrativa hispanoamericana. Boom. Posboom. Modernismo*. Madrid: Cátedra.
- Snorre Sturlasson, 1983: *Snorres Edda*. Övers. och inledning av Björn Collinder. Forum.
- 1984: *Edda Menor*. Inledning och övers. från isländskan av Luis Lerate. Madrid: Alianza.
 - 1991: *Nordiska kungasagor. 1. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvassons saga*. Övers. från isländskan av Karl G. Johansson med förord av Kristin Jóhannesson. Stockholm: Fabel.
 - (1993). *Nordiska kungasagor. 2. Olav den Heliges saga*. Övers. från isländskan av Karl G. Johansson med förord av Kristin Jóhannesson. Stockholm: Fabel.
 - (1994). *Nordiska kungasagor. 3. Magnus den Gode till Magnus Erlingsson*. Övers. från isländskan av Karl G. Johansson med förord av Kristin Jóhannesson. Stockholm: Fabel.
- Völsungasagan*. 1991. Övers. Inge Knutsson och inledning av Staffan Bergsten. Lund: Studentlitteratur.

Tidskrifter

- Cuadernos hispanoamericanos. Homenaje a Jorge Luis Borges*. 1992 nr 505/507, juli–september. Madrid.
- La Maga. Edición especial de colección. « Homenaje a Borges »*. 1996 nr 18. Buenos Aires.